

І.Д. Загрійчук,
доктор філософських наук, професор
Українського державного університету
залізничного транспорту
м. Харків

ТРАДИЦІЯ. НОВАЦІЯ. ІДЕНТИЧНІСТЬ

Традиція (лат. *traditio* – звичай, переказ, передавання; *tradere* – передавати). Первісно мова йшла про передачу певної матеріальної цінності, матеріального предмету, але не лише. Видати, наприклад, доньку заміж також означало здійснити традицію. Традере (передати) одночасно означало «отримати» те, що тобі не належить. Поступово традицію стали асоціювати з минулим, вчорашнім, чимось навіть заскорузлим, тим, що втратило новизну і привабливість. Це сталося в епоху європейського модерну. До речі, трансформація поняття «традиція» нагадує той самий процес, який відбувся з терміном «культура». Як відомо, він виник у сфері землеробства. Там до цього часу процес покращення якості ґрунту називається культивациєю, а механізм, за допомогою якого здійснюють таку культивацию, називають культиватором.

Не дивлячись на асоціацію, яка нас штовхає на розуміння традиції як на щось стале, консервативне, навіть незмінне, а саме так частіше всього сприймається все, що позначене терміном «традиційне», сама етимологія слова означає не сталість, а навпаки – зміну, трансформацію, передачу. Іншими словами, можемо сказати, що вже в самому понятті «традиція» закладена тенденція до змін, до її порушення, розвитку, збагачення.

Отже, при глибокому усвідомленні традиції вона представляється зовсім не тим, що вкладається в неї буденною свідомістю. Наукове розуміння традиції відрізняється від її буденного сприйняття. Нікуди правди діти, і в науці на різних етапах її розвитку були різні теоретичні тлумачення традиції як феномену.

Хоч традиція означає «передати», змінити, наприклад, власника предмета, який передається, чи звички, способу дії, сама передача передбачає зміну того, що передається. Свідченням того, що це саме так, є теорія авторства Р. Барта [1]. Останній розрізняв авторство, авторитет і письменство. Він вважав, що «говорить» мова, а письменник лише записує, відтворює. Читач при цьому є не тільки споживачем, але

й співавтором, оскільки будь-який текст, особливо якщо текст літературний, є багатошаровим і не лише допускає, але й вимагає різноманітної інтерпретації. Підтвердженням цього факту на рівні буденності є різне сприйняття одного і того ж літературного твору на різних етапах нашого життя, наприклад, в шкільному віці і в дорослому житті. Потім маємо ще філософське крилате висловлювання, що в спорі народжується істина, цебто отриману думку ми не лише сприймаємо, приймаємо, але й реагуємо на неї, уточнюємо, збагачуємо, розвиваємо. А що вже говорити про журналістську мудрість, передану в твердженні, що свої думки з'являються тоді, коли читаєш чужі. Тут уже прямо вказується на те, що «передача» чогось, тут думки в тексті, – є одночасно її розвитком. Це стосується і традиції в цілому.

Звернемось ще до деяких аналогій, коли в буденному і не лише в буденному житті, але й у сферах, які претендують на науковість, зустрічається щось подібне. Не раз доводилося чути від деяких психологів, які називають себе практиками з освітою, як вони цілком серйозно, без усякого гумору рекомендують своїм клієнтам, у яких є проблеми в сімейному житті, не прагнути змінювати одне одного, приймати одне одного такими, якими вони є. І справді «чудова» рекомендація. Тільки вона залишає в тіні той факт, що люди, які ведуть спільне життя, хочуть вони того, чи ні, все одно впливають одне на одного, змінюються самі та змінюють своїх близьких в силу спільного проживання. Щоденно «тертись ліктями» і не змінюватись просто неможливо. Недарма кажуть «муж і жона – одна сатана».

Так що не будемо розглядати традицію як мертвечину, як застій, відсталість, адже справжня традиція – це не музейний експонат. Справжня традиція містить у собі тенденцію до оновлення, розвитку, якщо вона жива, коли її шанують, нею живуть. У світовій історії є приклади різноманітних традицій і різного ставлення до них. Адже історія – це полігон, де випробовуються найрізноманітніші ідеї та практики. Щось відкидається, а щось живе віками. Прикладом різко негативного ставлення до традиції як такої є Просвітництво, яке найбільш яскраво проявило себе у Франції. Воно, як відомо, було духовною передумовою французької революції, кардинальної зміни суспільного устрою. Тривали ці зміни десятиліттями.

Просвітництво своїми ерзацами породило протилежний світоглядний рух – романтизм, представники якого були закохані в минуле, марили ним. Зачарованість минулим, його апологетика зробила романтиків консерваторами. Але не всі романтики, треба до їх честі

сказати, стали абсолютними консерваторами. Очевидно найяскравішим прикладом консервативності традиції є все ж релігійна догматика, однак і тут спостерігається певна, хоч і слабка, тенденція до оновлення.

У XIX ст. став зрозумілим амбівалентний характер традиції. До традиції стали ставитися з розумом, раціонально, розумно.

Ми різні і світ, у якому ми живемо, різноманітний. Змінюючись, ми залишаємося тими самими. Так само і світ. Для підтвердження цього, очевидно, тут варто згадати радянську бувальщину про діалог уповноваженого в справах релігії зі священником християнської парафії. Враховуючи похилий вік прихожан сільської церкви, уповноважений якось «порекомендував» священнику подумати про майбутню професію, адже за кілька років у силу природного процесу старіння в церкві не залишиться жодного прихожанина. У відповідь на цю «турботу» священник відповів, що він на цьому приході вже служить 20 років і з того часу прихожани похилого віку не переводяться.

Про що свідчить дана бувальщина? Про єдність сталості і рухливості, традиції і новації.

Існують, правда, ще певні індивідуальні психологічні особливості. Хтось віддає перевагу усталеності, традиції, а хтось – кохається у змінах, прагне нового, навіть більше: нічим не може задовольнитися, постійно прагне до оновлення. Ці та подібні їм схильності мають своїм джерелом психічну організацію людини. Стереотипи в способі життя людини, в її поведінці існують і змінити їх буває дуже важко. Тим не менш, перед кожним із нас стоїть завдання, спираючись на раціонально пізнаний світ і його традиції, зуміти поєднати ці дві, такі протилежні звички, а, можливо, навіть світоглядні позиції, в реальному життєвому процесі.

Що стосується традиції в її суспільному звучанні, то вона є трансляцією, передачею колективного досвіду минулих поколінь тим, хто приходить у цей світ, щоб із часом спадок, отриманий від попередників і збагачений власною діяльністю, передати нащадкам.

Отож, до традиції потрібно підходити розумно. Не все, що є традиційним, заслуговує на підтримку. Багато чого з того, що зникло, відійшло в минуле, відійшло не зі злої волі ворогів, а просто тому, що прийшов час. Як і навпаки, що прижилося в не найкращі історичні періоди національного буття, не все заслуговує забуття.

Все це свідчить про те, що до будь-якої традиції слід ставитися розумно. Деякі традиції важливо культивувати в щоденному житті,

одночасно розвиваючи їх, а деяким місце в музеях та в інших пам'ятних місцях, які наочно дозволяють молодому поколінню відчутти свою причетність до справи батьків. Тільки так людина стає історичною постаттю. Матеріальні та духовні артефакти є вельми важливими для сучасного існування народу, нації, існування «тут і тепер». Це стосується всіх видів мистецтва, всієї культури, включаючи вишивку, культивування автентики, реконструкцію історичних подій.

На загал, ми часто не задумуємось належним чином над історією, минулим, традицією. А питання стоїть так: чим є історія для нас і ми для історії?

Філософія екзистенціалізму наші життєві спостереження спробувала концептуалізувати. Ми не лише живемо в часі, але й усвідомлюємо свою тимчасовість. Тому наше існування в часі М. Гайдеггер називав «турботою» [3]. Всі ми відкриті майбутньому, відкриті світу і вже тому не можемо не турбуватися про нього, навіть коли ми якоюсь мірою в ньому впевнені. Хоч бути абсолютно впевненими неможливо. Звідси деякий неспокій і тривога за майбутнє. Але зараз не про це.

«Турбота» як категорія філософії екзистенціалізму представляє собою структуру буття, яка складається з трьох часових форм: минуле, теперішнє і майбутнє. На відміну від звичного уявлення про ці іпостасі буття, де минуле – це те, що відійшло, зникло, згубилося, а майбутнє – це те, чого немає, що ще має наступити, якщо воно наступить, екзистенціалізм інтерпретує їх значно глибше.

Минуле людини ніколи не губиться зовсім. Воно завше присутнє в теперішньому і, зауважмо, не лише в пам'яті, але й у тому, що ми робимо, як поступаємо. Те саме і з майбутнім. Якщо майбутнє традиційно представляють як те, чого нема, що ще треба створити, то в екзистенціалізмі майбутнє уже присутнє в тому, що ми робимо сьогодні. Іншими словами, наші мрії, наші плани на майбутнє, якщо вони є, уже реалізуються сьогодні. Тобто майбутнє, завдяки нашій праці, присутнє, нехай навіть частково, вже сьогодні, тепер. Все це разом означає, що людина у своєму теперішньому бутті концентрує і минуле і майбутнє. Можна навіть сказати, що вона живе не тим, що існує безпосередньо, а тим чого «немає», чого безпосередньо не існує. А це і є дух, духовна культура, духовне життя.

До чого це все? Наш час не починається нами, коли ми народжуємося, і не закінчується, коли ми помираємо. Ми несемо з собою минуле і одночасно втілюємо майбутнє сьогодні. Наше існування – це традиція, продовження напрацьованого минулими поколіннями,

нашими предками. І тут виникає питання про нашу ідентичність, про наше ототожнення себе з іншими.

Візьмемо національну спільноту. Щоб хто не казав, кожен індивід виростає і стає людиною в тому чи іншому національному середовищі. Саме через національність індивід стає «мешканцем» світу. Світової культури в безпосередній формі не існує, вона опосередкована культурами національними. Немає мови міжнародної, яка б не була національною. Мови деяких націй в тому чи іншому регіоні стають мовами міжнародного спілкування, але при цьому вони не перестають бути національними. Всі художні твори, що стали надбанням світової літератури, написані тією чи іншою національною мовою. Мова – це лише окремий приклад ідентифікації індивіда себе зі спільнотою, яку прийнято називати нацією, народом.

Ідентифікація – складний та багатогранний процес. Вона буває різна, оскільки кожен із нас ідентифікує себе як за місцем проживання (наприклад, я – харків'янин, чи – киянин), належністю до професійного кола, статі, вікової категорії і т. п. І все ж перераховані й не перераховані ідентичності інколи досить легко змінити і дехто це робить не один раз протягом свого життя: міняє професію, місце проживання, дехто навіть змінює стать. Важко, але все ж можливо змінити і національну приналежність, особливо в наш час, коли такою динамічною стала міграція.

І все ж слід зазначити, що зміна національності здійснюється окремими індивідами. При цьому вони не перестають бути національними по суті. «Полищення» однієї національності через певний час веде до інтеграції в інше національне середовище за винятком маргіналів, які деякий час провисають між культурами, не ототожнюючи себе з будь-якою національною спільнотою. І все ж, таке «неототожнення» часто є суб'єктивним недоусвідомленням своєї транзитивності, свого дрейфування до іншої, ще не зовсім викристалізованої ідентичності.

Національна ідентичність – це одна з найглибших форм суспільного ототожнення. Тому, якщо окремий індивід, хоч і важко, тим не менш здатен її змінити, то перелицювати націю практично неможливо. Національну самість можна ушкодити, поставити бар'єри для її розвитку. Але, як зазначав О. Потебня, це можна зробити тільки шляхом політичного шахрайства [2, с. 189].

Виходячи з ідей філософії екзистенціалізму, можемо тепер глибше осмислити роль традиції, а відповідно, й історії в існуванні індивіда, суспільства, нації. Вивчення історії, як і продовження традиції полягає

не в тому, щоб її вивчити і знати, а в тому, щоб вона стала змістом буття, щоб існування сьогоденного покоління стало історичним, естафетою в безперервному розвитку національної спільноти.

Тільки через творчий, вдумливий, усвідомлений та обережний розвиток традицій можливо зберегти ідентичність. Збереження і розвиток вимагають свого органічного поєднання. Без такого поєднання в суспільстві проявляються крайнощі, які негативно впливають на всі сторони існування людини і спільноти.

ЛІТЕРАТУРА

1. Барт Р. Смерть автора // Избранные работы: Семиотика. Поэтика. – М., 1994. – С. 384–391.
2. Потебня А.А. Мысль и язык // Полное собрание сочинений. – Государственное изд-во Украины, 1926. – Т. 1. – 205 с.
3. Хайдеггер М. Бытие и время. – М.: ED VARGINEM, 1997. – 451 с.